

DAWNI KALISCY JEZUICI I ICH DZIAŁALNOŚĆ

od XVI do XVIII wieku

W dziejach Kalisza ważne miejsce zajmują jezuiti, których przybycie spowodowało wielkie zmiany w obrazie architektoniczno-urbanistycznym miasta. Swoją działalnością przyczynili się oni do intensywnego rozwoju życia oświatowego i kulturalnego oraz do umocnienia wiary katolickiej wśród jego ówczesnych mieszkańców.

TEKST JERZY ALEKSANDER SPLITT

Przybyli oni do Kalisza w 1583 roku, 43 lata po oficjalnym uznaniu Towarzystwa Jezusowego za regularny zakon. Stało się to dzięki staraniom abpa Stanisława Karnkowskiego, ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego i jednocześnie Prymasa Rzeczypospolitej Obojga Narodów, który - kierując się zaleceniami Soboru Trydenckiego (1545-1563) - postanowił założyć w nadprósnińskim mieście kolegium oraz seminarium duchowne i powierzyć prowadzenie obu tych placówek jezuitom. Wiedział bowiem, że ich szkoły funkcjonujące już od kilkudziesięciu lat w różnych krajach europejskich znane są z wysokiego poziomu nauczania i cieszą się wielkim uznaniem i renomą.

Pierwszy akt fundacyjny, w którym Prymas napisał, że „jezuiti są znakomici w zwalczaniu herezji i młodzież w pobożności i naukach wyzwolonych wychowują”, wydany został w kwietniu 1583 roku. Na jego mocy, w zamian za prowadzenie szkoły z trzema klasami niższymi i przyszłego seminarium archidiecezjalnego, jezuiti otrzymali cztery podkaliskie wsie (Sławno, Kokanin, Liskowo i Zychowo) oraz dwa place budowlane położone w północno-wschodniej części miasta, tuż przy murze obronnym.

Pierwsi ojcowie mający nadzorować wzniesienie zabudowań jezuickich przybyli do Kalisza późną jesienią 1583 roku i zamieszkali w ufundowanym w 1353 roku przez Jarosława Bogorię Skotnickiego pałacu arcybiskupów gnieźnieńskich, który przylegał bezpośrednio do kościoła kolegiackiego pw. Wniebowzięcia NMP. Był to

budynek dwukondygnacyjny o długości około 34 metrów, z zewnętrznym gankiem wspartym na 10 arkadach, z którego po kilku stopniach schodziło się na chór muzyczny w kolegiacie. Na jego parterze umieszczona została szkoła, a na piętrze mieszkania dla zakonników.

W maju 1584 roku prymas abp Karnkowski wydał drugi akt fundacyjny, w którym przekazał jezuitom kolejne dwa place budowlane, ofiarował im swoją bibliotekę i oddał pod opiekę obie miejscowe szkoły elementarne (kolegiacką i św. Mikołaja), a także zobowiązał się do pokrycia

Przyrządy astronomiczne Karola Malaperta

kosztów budowy kolegium i niewielkiej kaplicy. Ich projektantem był architekt jezuicki Jan Maria Bernardone z włoskiego Como, a pracami budowlanymi kierował Albin Fontana, również przybyły z Włoch, który później osiadł w Kaliszu na stałe i jako *murator et civis* wykonał szereg innych prac w różnych kościołach kaliskich.

Budowę kompleksu zabudowań jezuickich rozpoczęto wiosną 1586 roku, po wydaniu przez Prymasa kolejnego - już trzeciego - aktu fundacyjnego, w którym uregulowano kwestie dotyczące własności gruntów i planowanych budowli oraz usunięto niejasne sformułowania zawarte w obu poprzednich dokumentach.

W pierwszej kolejności wzniesiono kolegium, ale z uwagi na jego długość konieczne stało się rozebranie - za zgodą króla Zygmunta III - części dotychczasowych obwarowań miejskich i zbudowanie ich w innym miejscu. Wszelkie prace związane z budową kolegium i wzniesieniem nowego fragmentu muru obronnego ukończono jesienią 1591 roku.

Nieco później, w miejsce planowanej początkowo małej kaplicy, zbudowano duży kościół, którego konsekracja odbyła się 8 września 1596 roku chociaż nie posiadał on jeszcze wtedy wykończonych wnętrz. Dokonał jej bp Jan Gniazdowski, sufragan gnieźnieński, a prymas Karnkowski wygłosił wówczas okolicznościowe kazanie. Kościół otrzymał wezwanie św. Stanisława i Wojciecha i jest trójnawową, czteroprzęsłową bazyliką z jednonprzęsłowym prezbiterium i emporami umieszczonymi nad nawami bocznymi, które przeznaczone

czony był dla nowicjuszy i uczniów kolegium. Należy on do grupy najwcześniejszych polskich kościołów barokowych, a jego fasada rozczłonkowana jest pilastrami tokańskimi w wielkim porządku i posiada wysoki, dwukrotnie spiętrzony szczyt o wolutowych spływach oraz późnorenesansowy, arkadowy portal z tablicą fundacyjną. Portal ten odbiega nieco stylem od pozostałej części świątyni, bowiem przygotowany został do projektowanej wcześniej kaplicy.

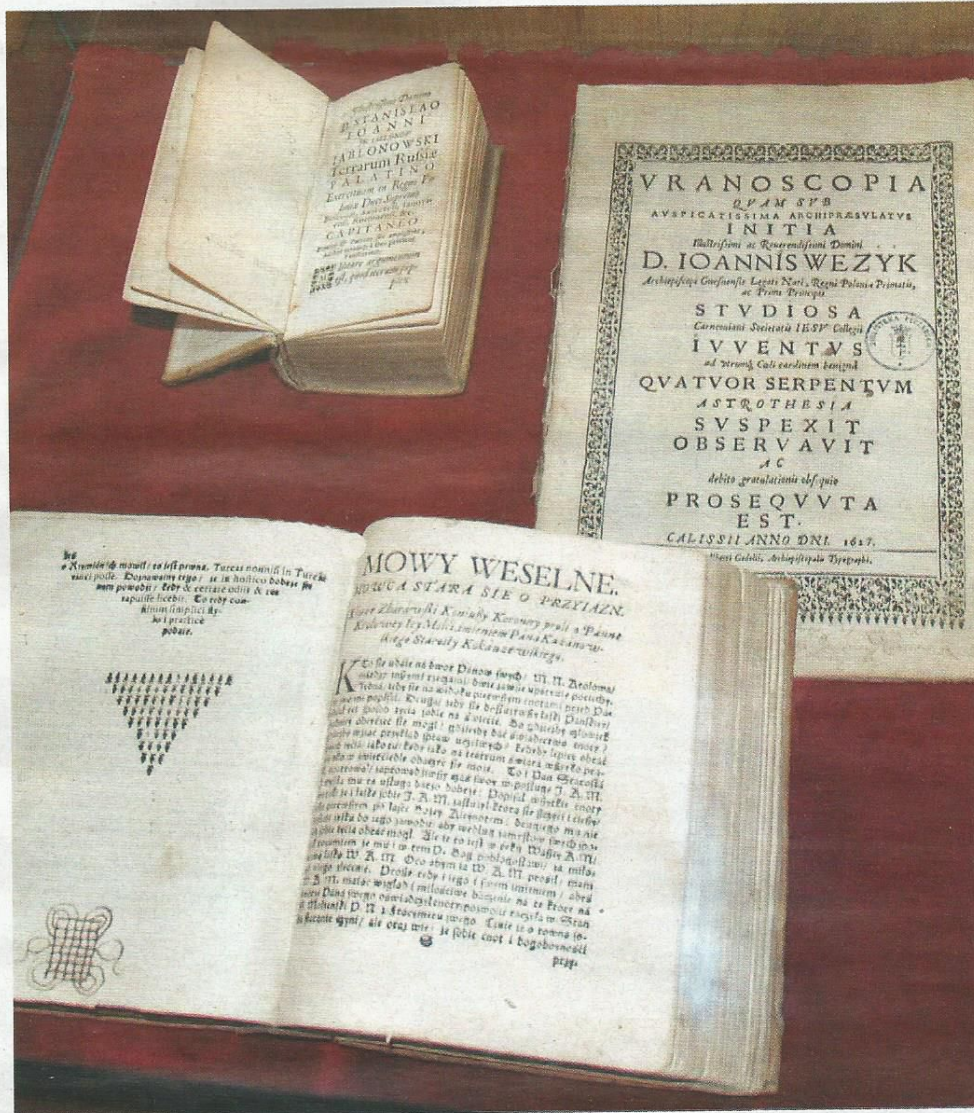
Z uwagi na szybko rosnącą ilość osób pragnących podjąć naukę w kolegium i powiększającą się liczbą miejscowych jezuitów (w 1591 r. było ich 19, w 1599 r. – 31, a w 1604 r. – 61) prymas Karnkowski w 1599 roku rozpoczął budowę drugiego gmachu szkolnego umieszczonego po przeciwnej stronie kościoła. Pierwszą część tego budynku ukończono w 1603 roku, tuż przed śmiercią fundatora. Natomiast budowę dalszych jego części podjęto dopiero w 1644 roku i kontynuowano, z przerwą spowodowaną „potopem szwedzkim”, aż do 1680 roku.

Kaliskie kolegium zgodnie ze stosowanym wówczas programem nauczania, zwanym *Ratio studiorum*, liczyło pięć klas. Stanowiły one tzw. *humaniora*, w skład których wchodziły: infimia, gramatyka, syntaksa, poetyka i retoryka. Nauka w tej szkole trwała jednak siedem lat, bowiem w klasie najniższej i najwyższej pobierano ją przez dwa lata. Działalność kolegium rozpoczęła się we wrześniu 1584 roku, a jego pierwszym rektorem został o. Kacper Sawicki. Początkowo działały tylko dwie najniższe klasy, ale liczba uczniów stale rosła i już po roku przekroczyła 250 osób, co spowodowało konieczność otworzenia dalszych klas.

W kolegium funkcjonował także teatr szkolny założony w 1592 roku, w którym wystawiano przede wszystkim dialogi (zwłaszcza o św. Katarzynie, patronce studiującej młodzieży), ale grano też sztuki dramatyczne. Jedną nich - pod tytułem „Jehu, król Izraela, którego Bóg wybrał na mściciela spoganiętych królów” - obejrzał nawet Zygmunt III Waza powracający w 1595 roku ze Szwecji i goszczący w tym czasie z dworem królewskim w Kaliszu.

Z kolegium związane było również seminarium archidiecezjalne (utworzone w 1593 r.), które miało na celu przygotowywanie alumnów do stanu duchownego. Stanowiło ono uzupełnienie pełnego programu kolegium i obejmowało czteroletnie studia teologiczne, a od 1598 roku także trzyletni kurs filozofii. Seminarium to jednak w 1620 roku zostało rozwiązane i rok później przeniesione do Gniezna.

Kaliscy jezuita, a także absolwenci miejscowego seminarium (m.in. o. Augustyn Kordec-

Książki wydrukowane przez kaliskich jezuitów

ki – przeor paulinów częstochowskich i słynny obrońca klasztoru jasnogórskiego w czasie „potopu szwedzkiego” oraz późniejsi arcybiskupi i prymasi – Jan Wężyk i Władysław Łubieński), poprzez prowadzoną przez siebie działalność duszpasterską i kaznodziejską, odegrali ważną rolę w ograniczaniu rozwoju ruchów innowierczych i umacnianiu życia religijnego katolików nie tylko w mieście i jego najbliższej okolicy. Oni też zapoczątkowali pieszce pielgrzymki kaliszanki na Jasną Górę, spośród których pierwszą poprowadził w 1607 roku o. Szymon Wysocki.

W miejscowym kolegium nauczano wiele osób, które na trwałe wpisały się w dzieje nauki i kultury polskiej. Wymienić tu należy przede wszystkim Karola Malaperta, belgijskiego astronoma o europejskiej sławie, który w latach 1613-1618 prowadził w Kaliszu, wraz z kaliszanielem Aleksym Sylwiuszem, obserwacje nieba i plam

na słońcu przy zastosowaniu – po raz pierwszy na świecie - paraleltycznego montażu lunety, lingwistę Grzegorza Knapskiego (autora trzytomowego słownika polsko-łacińsko-greckiego), historyka Jana Wielewickiego, heraldyka i matematyka Kaspra Niesieckiego, Stanisława Solskiego – autora podręczników do matematyki i geometrii oraz pisarza Marcina Śmiglewicza.

Od 1632 roku kaliscy jezuita prowadzili również drukarnię, w której w ciągu 140 lat jej istnienia wyłoczono 920 książek i broszur – 290 w XVII wieku i 630 w XVIII wieku.

Intensywny rozwój kaliskiego kolegium przezwyciężyło rozwiązanie Towarzystwa Jezusowego w listopadzie 1773 roku na mocy papieskiego breve kasacyjnego. Majątek jezuita przejęła wtedy Komisja Edukacji Narodowej, a kolegium wznowiło swoją działalność w roku szkolnym 1774/75 jako Podwydziałowa Szkoła Wojewódzka. ■